

УДК 37(09)437.1/2(477)

**Алла Зимульдінова,
Іван Кутняк,
Галина Філь**

ВНЕСОК ЯНА АМОСА КОМЕНСЬКОГО У РОЗВИТОК СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ

Прогресивне людство 2012 року відзначило 420 років з дня народження великого генія, світового педагога, народного просвітителя та реформатора Яна Амоса Коменського, представника слов'янської педагогічної думки, який присвятив усе своє життя розвитку освіти та школи. Його життя – яскравий приклад безкорисного служіння справі народної освіти. Освітні ідеї, висловлені ним, були своєчасними і значущими як для його часу, так і для сьогодення. Він сміливо запропонував ідею загального навчання – «освіта потрібна всім» [6, с. 123].

Як зазначають дослідники, у глибинах народної педагогіки беруть свій початок багато з тих освітніх ідей, які пізніше Я. А. Коменський висунув і розвинув [7–12; 15–18].

Аналіз педагогічної, психологічної та методичної літератури, яка видавалася протягом багатьох століть минулого і сучасного періодів, показав, що триває пошук дослідників життя і діяльності Яна Амоса Коменського з часів його існування і до сьогодні, оскільки є проблеми, які досліджувалися широко, а є й такі з них, що розкривалися недостатньо або зовсім замовчувалися.

Перші розвідки освітніх ідей належать учителям братських шкіл і професорам Києво-братської колегії. Д. Лордкіпанідзе вказував на спільність у поглядах Коменського та організації педагогічного процесу і педагогічної практики братських шкіл [11, с. 45]. Особливо багато посилань на Я. А. Коменського знаходимо в творах С. Полоцького, вихованця Києво-братської колегії, згодом відомого культурного діяча [12, с. 11], у роботах Каріона Істоміна, автора першого ілюстрованого букваря, прихильника методів наочного навчання, а також Федора Полікарпова, Леонтія Магницького, Григорія Сковороди [11; 12].

Серед дослідників педагогічної спадщини Я. А. Коменського відомі імена таких учених, як М. Даденков, М. Константинов, Б. Мітюрів, С. Смолянницький [2; 7; 12; 16].

1970 року на 300-річний ювілей з дня смерті Я. А. Коменського відгукнувся часопис «Радянська школа», в якому подавалися розвідки А. Конфоровича і Б. Мітюрова про педагога-гуманіста Я. А. Коменського [12].

Б. Мітюрів розглядав педагогічні ідеї Я. А. Коменського в Україні з XVII і завершуючи 70-ми роками ХХ століття. Він розкрив співзвучність поглядів чеського педагога з педагогічними поглядами українських

просвітителів, показав сприйняття «Великої дидактики» Симеоном Полоцьким, який був його послідовником [12, с. 56]. Дослідження Б. Мітюрора є цінними й сьогодні, оскільки в них подана інформація про життя, діяльність, педагогічну спадщину Я. А. Коменського в Україні.

Значно інтенсивнішими стали дослідження творчої спадщини чеського педагога після проголошення Україною незалежності, коли науковці отримали можливість вивчати педагогічну спадщину Я. А. Коменського неупереджено [17; 18].

1992 року проходила у Львові та в Дрогобичі міжвузівська науково-методична конференція, присвячена 400-річчю з дня народження Я. А. Коменського, де розкривалися проблеми його творчої спадщини та сучасності [17].

2005 року на базі кафедри іноземних мов та компаративістики Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка разом з Німецьким товариством Яна Амоса Коменського, яке створено з часів незалежної України, був проведений міжнародний науковий семінар «Ян Амос Коменський і сучасність». В ході його роботи розглядалися питання про історіографічний аспект його педагогічної спадщини [18, с. 61] та про навчальний процес сучасної школи крізь призму його педагогічних ідей [18, с. 99].

Водночас потрібно зауважити, що в Україні в цілому ще недостатньо досліджень, присвячених педагогічним ідеям Я. А. Коменського, відсутнє повне українськомовне видання його творів.

Мета статті полягає в розкритті освітніх ідей Я. А. Коменського, визначенні його внеску в розвиток сучасних освітніх закладів України, а також у доведенні їхньої актуальності та значущості.

Педагогічна теорія видатного педагога творчо переосмислена і розвинута, широко використовується сьогодні у реформуванні національної школи суверенної України. В Законах України «Про освіту», «Про дошкільну освіту, «Про загальну середню освіту» чітко простежуються думки педагога про мету і завдання виховання, ідеї природовідповідності та народності, його підходи до визначення змісту освіти, обґрунтуванні принципів, форм і методів навчання, вимоги до підготовки вчителів [3; 4]. Велику цінність становлять ідеї перебудови всієї шкільної системи на демократичних засадах [1–5; 13; 14]. «Метою виховання є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства» [2, с. 30–34]. Ідея всебічності у вихованні також пронизує педагогічні твори Я. А. Коменського [6].

Стверджуючи, що людина є частиною природи і підпорядковується її універсальним законам, автор «Великої дидактики» обґрунтував принцип природовідповідності у вихованні, який одержав подальший розвиток у педагогічних теоріях Ж. Ж. Руссо, Й. Песталоцці, А. Дістервега, К. Ушинського. І сьогодні знаходимо втілення його основної ідеї при

врахуванні вікових та індивідуальних особливостей учнів у навчально-виховному процесі дошкільних закладів та початкової школи. Вимога відповідності навчання та освіти віку школярів стала визначальною у побудові нової системи освіти незалежної України, удосконаленні змісту освіти в різних типах навчально-виховних закладів, при розробці навчальних планів, програм та підручників для загальноосвітньої та вищої шкіл України [1; 5; 13; 14].

Вперше в історії освіти педагог запропонував вікову періодизацію дітей з раннього віку до юнацтва та зрілості у відповідності до стрункої системи шкіл [6, с. 43]. Сьогодні в Україні структура освіти включає вікову періодизацію.

Я. А. Коменський в усьому шукав простоти і логіки, загального закону і принципу. Аналогії з природою дозволили йому створити таку педагогічну систему, яка залишається неперевершеною і сьогодні. Педагог стверджував, що «точний порядок для школи і при тому такий, який не могли б порушувати ніякі перешкоди, треба брати в природи» [6, с. 105]. Природу вчений вважав творінням божим, а ієрархію, на вершині якої стоїть Творець, універсальною системою, в рамках якої вміщується всесвіт. У зв'язку з цим він стверджував: «...той порядок, який ми бажаємо зробити універсальною ідеєю для мистецтва – всього навчати і всього учитися – повинен бути запозичений і може бути запозичений не з чого іншого, як тільки з вказівок природи» [6, с. 107].

Про значну увагу вченого до принципу природовідповідності свідчить чимала кількість аналогій людини і природи. Зрілу, сформовану людину Я. А. Коменський порівнює зі старим деревом, яке не «...допускає зміни свого вигляду ... легше ламається, ніж випростовується», а при пересаджуванні старих дерев і прищепленні їм родючості «мистецтво садівництва має нікчемну силу», – вважає педагог [6, с. 53]. Цій проблемі присвячений окремий розділ «Великої дидактики», який має назву «Освіта людини з найбільшою користю відбувається в ранньому віці. Вона навіть тільки в цьому віці і може відбуватися» [6]. І сьогодні ми бачимо, як ідеї вченого втілюються в процесі розвитку дошкільного навчального закладу. Завдання і зміст, форми і методи роботи з дітьми, запропоновані вченим у книзі «Материнська школа», і сьогодні знаходять відображення в програмах та методичних розробках до них. Це зокрема Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі», в якій відображено сфери життєдіяльності: «Природа», «Культура», «Люди», «Я сам» з урахуванням умов розвивального предметного, природного, соціального середовища та потреб, інтересів, запитів, здібностей дітей [1; 13; 14]. З дітьми дошкільного віку можна використовувати нову програму «Упевнений старт», у якій розкриваються види діяльності: навчально-пізнавальної, ігрової, трудової, комунікативно-мовленнєвої, художньої та рухової [14, с. 3]. Надзвичайно актуальною в Я. А. Коменського є ідея суспільного

виховання дітей дошкільного віку. Він пропонував організувати для дітей 5–6 років так звані «напівгромадські школи». У сучасних дошкільних закладах навчання дітей здійснюється шляхом їхнього залучення до участі в заняттях та гуртках, у різних формах організації спілкування та пізнавально-розвивальних бесідах, дитячої праці, дидактичних та рухливих ігор у повсякденному житті, ранків, свят, розваг, походів, ранкової гімнастики після денного сну, хвилинок відпочинку, динамічних пауз та ін.

Ідею народності Я. А. Коменський розглядав через призму постановки всієї справи виховання в інтересах народу. Завдання сучасних освітніх закладів – виховати різнобічно розвинену особистість, гуманну, трудолюбиву людину, носія духовних цінностей народу. Виховання такої особистості можливе лише за умови введення рідної мови навчання. Мова навчання – одна з основних проблем освітньої політики України, яка ставить перед школою завдання забезпечити «знання рідної мови й літератури, історії свого народу, його традицій, звичаїв, ідеалів, витоків і особливостей рідної культури, усної народної творчості...» [13, с. 5].

Віддаючи належне заслугам великого дидакта в розробці теоретичних основ класно-урочної системи, удосконалюючи її, педагогічні колективи шкіл, педагоги-дослідники, майстри педагогічної справи зайняті сьогодні пошуками нових форм і методів навчання, в яких передбачається «гнучке поєднання індивідуальної та групової, самостійної і керованої, класної і домашньої діяльності» [6, с. 67]. В педагогічній спадщині Я. А. Коменського знаходимо цінні думки з питань диференціації навчання. Сьогодні в Україні існують школи з різним рівнем розвитку навчальних досягнень дітей, є диференційні класи, школи для обдарованих дітей. Для початкової школи відома система диференційованого навчання за С. Логачевською, яка пропонує застосовувати диференціацію в навчанні дітей з різною мірою допомоги – для сильних, середніх та слабших» [10, с. 23].

Принципи навчання, сформульовані Я. А. Коменським, залишаються основоположними ідеями української педагогіки і сьогодні. Це такі принципи, як «принцип науковості, міцності знань, свідомості та активності, наступності та систематичності, наочності тощо» [15, с. 87]. Педагог вказує, що вчити треба «коротко, приємно, ґрунтовно», спираючись на принцип науковості, який він сформулював таким чином: «Істинність підтверджується паралельними прикладами в галузі механічних мистецтв» [6, с. 41].

Принцип систематичності і послідовності навчання забезпечувався таким положенням: «Порядок розподіляється по роках, місяцях, днях і годинах, нарешті, указується» [6, с. 41]. Окремо учений визначив також місце для принципу зв'язку навчання і виховання з життям та практикою. Принцип наочності педагог назвав «золотим правилом дидактики» [6]. Серед засобів навчання Я. А. Коменський радить використовувати дошки,

прописи, словники, навчальне приладдя, алфавітні таблиці, навчальні підручники з різних наук і мистецтв тощо. На думку вченого, підручники повинні бути в кожного учня, щоб учитель не витрачав часу на «диктування, записування і переклад»; навчальні книги повинні укладатися за принципом «...легкості, ґрунтовності і короткості»; виклад підручників має бути таким, щоб «...вони були найвірнішою картиною всього світу» [6, с. 151]. І сьогодні використання наочності в усіх навчальних закладах освіти має важливе значення. У дитячих дошкільних закладах застосовуються предметні малюнки, серійні картинки, ілюстрації до казок, репродукції картин знаменитих художників; у початковій школі, крім названих, застосовуються таблиці, схеми, а в загальноосвітній школі I–III ступенів, у залежності від навчальної дисципліни, використовується предметна, ілюстративна, демонстративна наочність, яка полегшує учням будь-якого вікового цензу краще сприймання та осмислення нового матеріалу.

Я. А. Коменський відстоює думку про те, що дитинство – не підготовка до майбутнього дорослого життя, а справжнє життя. «Ми, дорослі, які вважаємо людьми тільки самих себе, а вас тільки мавпочками, себе тільки мудрими, а вас – нерозумними, себе лише – красномовними, а вас – безсловесними, – тепер ми стаємо вашими учнями» [6, с. 52]. Сьогодні академік О. Савченко вважає, що школа – це не підготовка до життя дитини, а власне і є її життям [15].

Наголошуючи на важливості виховання дітей та молоді, Ян Амос Коменський формулює мету цього процесу: «Обачно виховувати юнацтво – це значить дбати про те, щоб душі юнацтва охоронялися від спокус світу і природжене їм сім'я моральності викликалося до щасливого проростання чистими і постійними прикладами» [15, с. 54]. Для досягнення такої мети, як визначає педагог, треба мобілізувати зусилля школи, громадськості, батьків, учителів, організацій дітей, товариств. Для учнівської молоді сьогодні гостро стоїть питання про залучення її до участі в громадських організаціях типу «Юні козачата», «Пласт», «Сокіл», які мають виконувати освітньо-виховні функції.

У вищій школі важливим сьогодні залишається добір таких активних методів і форм навчання, про які ще в минулі часи висловлювався Я. А. Коменський [5]. Це навчальна дискусія, дидактична гра, метод аналогій та ін. Вони успішно використовуються в особистісно орієнтованому навчанні в освітніх закладах України.

Як бачимо, аналіз лише окремих наукових положень педагогічної спадщини Я. А. Коменського дає нам підстави стверджувати, що його освітні ідеї співзвучні з сучасністю і мають важливе значення для розвитку різних закладів освіти в Україні.

Отже, ми висвітлили основні теоретичні положення освітніх ідей Яна Амоса Коменського, які стосуються розвитку освіти, навчання,

виховання та педагогіки в сучасному світі. Вони визначили перспективи становлення теорії і практики навчання та виховання дітей у різних закладах освіти України. Шлях до досягнення світлого майбутнього педагог вбачав у природовідповідній організації життя та облагородженні кожної людини засобами освіти і виховання, досягненні нею загальної мудрості – пансофії, тому й природним для Я. А. Коменського стало поєднання загальнофілософського, суспільно-політичного в його діяльності з педагогікою, наукові основи якої він заклав.

Народність виховання, систематичність, пріоритетність та системність в освіті, її науковість, розвиток особистості, перетворення освіти в головний засіб формування духовності кожної людини і нації в цілому, – всі ці ідеї великого мислителя співзвучні з сучасністю і мають велике значення для реформування загальноосвітніх навчальних закладів сьогодення.

Напрацьований матеріал про значення освітніх ідей Я. А. Коменського можна використовувати під час читання лекцій та проведенні практичних занять у вищій школі, а також на курсах підвищення кваліфікації вчителів факультету післядипломної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» / Науковий ред. та упор. Кононко О. Л. – К. : Світич, 2008. – 430 с.
2. Даденков М. Ф. Коменський і визвольна боротьба українського народу в 17 віці // Радянська школа. – 1946. – № 3. – С. 30–34.
3. Закон України «Про дошкільну освіту» // Урядовий кур'єр. – 2001. – № 144. – С. 1–9.
4. Закон України «Про освіту». – К. : Генеза, 1996. – 36 с.
5. Зиммельдінова А. С. Історія педагогіки. Програма навчальної дисципліни для підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» / А. С. Зиммельдінова, Г. В. Шубак. – Дрогобич : Посвіт, 2007. – 28 с.
6. Коменський Я. А. Велика дидактика / Я. А. Коменський // Избранные педагогические произведения в 2 т. – Т. 1. – М. : Просвещение, 1982. – 656 с.
7. Константинов Н. А. Очерки по истории начального образования в России / Н. А. Константинов, Б. М. Струминский. – М. : Учпедгиз, 1949.
8. Конфорович А. Г. Великий чеський педагог-гуманіст / А. Г. Конфорович // Радянська школа. – 1970. – № 11. – С. 50–55.
9. Левківський М. В. Історія педагогіки : підручник / М. В. Левківський. – К. : Центр навчальної літератури, 2003. – 360 с.
10. Логачевська С. Диференційовані завдання на уроках розвитку мовлення / С. Логачевська // Початкова школа. – 2004. – № 5. – С. 23–25.

11. Лордкипанидзе Д. О. Ян Амос Коменский / Д. О. Лордкипанидзе. – М. : Просвещение, 1970. – С. 45.
12. Мітюров Б. Н. Педагогічні ідеї Коменського на Україні / Мітюров Б. Н. – К. : Радянська школа, 1971.
13. Навчальні програми для загальноосвітніх навч. закл. із навчанням українською мовою. 1–4 класи. – К. : Видавничий дім «Освіта», 2012. – 392 с.
14. Програма «Упевнений старт» // Палітра педагога. – 2010. – № 6. – С. 3.
15. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи : підручник для студентів педагогічних факультетів / О. Я. Савченко. – К. : Абрис, 1997. – 416 с.
16. Смоляницький С. Три века Яна Амоса Коменского / Мітюров Б., Смоляницький С. – М. : Детская литература, 1987. – 208 с.
17. Творча спадщина Яна Амоса Коменського і сучасність // Тези доповідей виступів на міжвузівській науково-методичній конференції, присвяченій 400-річчю з дня народження Я. А. Коменського. – Львів : Основа, 1992. – 110 с.
18. Ян Амос Коменський і сучасність / редактори: Роман Мних і Вернер Кортгаазе. – Дрогобич : Коло, 2005. – 128 с.